

УДК 32.019.52

ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ: СИСТЕМНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Ганна Пирог

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
соціально-психологічний факультет,
кафедра теоретичної та практичної психології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

На засадах аналізу теорій політичних орієнтацій розглянуто особливості психологічного підходу, визначено поняття та структуру політичних орієнтацій як системно-психологічного утворення. Запропоновано підхід до емпіричного дослідження психологічних особливостей політичних орієнтацій.

Ключові слова: політична орієнтація, системно-психологічний підхід, політична психологія, структура політичних орієнтацій, політичні цінності, політичний вибір, політична поведінка.

Суспільно-політичне життя України постає дуже динамічним, і ця динаміка супроводжується значними змінами у взаємовідносинах людини з державою, владою, політикою, переоцінкою суспільних цінностей та ідеалів. У таких умовах політичні орієнтації громадян зазнають серйозних перетворень і потребують пильної уваги науковців. Як об'єкт дослідження політичні орієнтації цікаві тим, що вони мають комплексний характер і визначають спрямованість політичного вибору, політичної поведінки суб'єкта політики. Також політичні орієнтації можуть розглядатися в ролі методологічного інструмента для політичного аналізу і прогнозу, оскільки дозволяють виокремлювати політичних суб'єктів за їхніми політичними вподобаннями та відстежувати динаміку політичних виборів.

Вивчення політичних орієнтацій має міждисциплінарний характер, ця проблематика перебуває на перетині наукових інтересів політології, соціології, політичної психології. Сучасні методологічні основи наукового аналізу політичних орієнтацій закладено в працях Г. Алмонда та С. Верби, вагомий внесок в їх розроблення зробили А. Ваторопін, Д. Гавра, Є. Головаха, В. Матусевич, Н. Соколов. У сучасних політологічних і соціологічних дослідженнях розглядаються політичні орієнтації конкретних соціальних груп (В. Стегній, В. Руженцева), їхні особливості та динаміка (І. Вороб'йова, В. Кутирьова), соціальні чинники (В. Середа).

Психологічний напрям у вивченні політичних орієнтацій започаткували праці А. Адорно, Г. Айзенка, Е. Фрома. Психологічним основам політичних орієнтацій присвячені роботи Д. Істона і Дж. Денніса, В. Васютинського, Н. Слюсаревського; глибокий психологічний аналіз політичних орієнтацій проводили П. Абрамсон і Р. Інглехарт, Г. Ділігенський, В. Павлов, Е. Шестопап. У сучасній вітчизняній політико-психологічній літературі наявні дослідження політичних орієнтацій досить широкого спектра – від констатації політичних вподобань виборців до виявлення зв'язку між ними та різними психологічними структурами, зокрема, у працях І. Жадана, В. Москаленка, І. Остапенка, П. Фролова, Н. Хазратової й інших.

Сучасні дослідження зазвичай зосереджуються на прикладних аспектах вивчення політичних орієнтацій, проте системно-психологічний аналіз останніх, виокремлення їхніх особливостей і структури на рівні суб'єкта здається досить актуальним, тому що допоможе операціоналізувати дане явище з урахуванням його багатоаспектного характеру.

Мета статті – визначити особливості системно-психологічного підходу до розуміння політичних орієнтацій, виокремити психологічну структуру політичних орієнтацій та окреслити можливості їх емпіричного вивчення.

У традиційному розумінні термін «орієнтація» означає вміння розбиратися в навколишній обстановці й обставинах, визначення суб'єктом свого місцезнаходження в зовнішньому для нього просторі. Потреба в орієнтації – одна з важливих людських потреб, одна з реакцій суб'єкта на середовище, пов'язана з необхідністю пояснення світу і себе в ньому. У політичній сфері політичні орієнтації пов'язані з визначенням місцеположення і можливого напрямку руху суб'єкта в політичному просторі. Більшість людей мають більш-менш стійкі політичні й ідеологічні уподобання, симпатії й антипатії, уявлення про належне у сфері політичних відносин, які є підставами для визначення власної політичної позиції в ситуації політичного вибору.

Є декілька підходів до трактування політичних орієнтацій у. У роботах одних авторів політичні орієнтації розглядаються як «оціночно-однозначна реакція суб'єкта (у духовній формі) на політичний об'єкт» [1, с. 68]. Інші дослідники розглядають їх як «спрямованість особистості на певні політичні ідеї і цінності, на ті чи інші політичні сили; у сукупності є зовнішніми чинниками, які регулюють і детермінують мотивацію особистості і її поведінку в політичній сфері» [2, с. 39–40] або як «ставлення людей до політичних об'єктів (інститутів, процесів, подій, лідерів тощо), а також їх готовність вести себе певним чином щодо них» [3, с. 17]. Ці інтерпретації об'єднують розуміння політичних орієнтацій як оціночного ставлення суб'єкта до процесів, явищ і норм політичного ладу.

Завдяки своїй можливості оцінювати соціально-політичну дійсність політична орієнтація дозволяє структурувати зовнішній щодо суб'єкта політико-ідеологічний простір у змістовному й оцінному планах. Змістове структурування передбачає освоєння суб'єктом політико-ідеологічного простору та його розподіл на підставі визначених критеріїв, що мають політико-ідеологічний зміст. Оцінне структурування пов'язане із здійсненням вибору за критерієм «своє» (близьке, варте позитивного ставлення, підтримки, довіри, захоплення тощо) або «чуже» (вороже, небезпечне, марне) [1, с. 67].

Формування політичних орієнтацій характеризується двофазністю. Перша фаза – комунікативна взаємодія із простором реальних або віртуальних ідеологічних дискурсів, структурування цього простору і первинна ідентифікація реальних акторів політичного процесу, будь то інституції або персоналії в межах найпростіших дискурсивних опозицій. Друга фаза – це позиціонування суб'єкта в межах сформованої системи координат, відшукання його власного місця на «політичній карті» [1, с. 68].

Отже, у політологічних і соціологічних теоріях визначено, що сутність політичних орієнтацій є суб'єктною, поза суб'єктом вони не існують. Об'єктом політичної орієнтації можуть бути не будь-які явища політичного світу, а лише ті, що мають сенс для суб'єкта, пов'язані з його інтересами чи цінностями.

Зв'язок прихильності до політичних поглядів і психологічних особливостей вперше найбільш докладно був представлений у підходах Т. Адорно і Г. Айзенка. Основний сенс підходу Т. Адорно полягав у постулюванні системного взаємозв'язку деяких психологічних властивостей особистості (прихильності до жорсткої ієрархії соціальних відносин, примітивно-стереотипних способів сприйняття) з конкретними політичними поглядами, характерними для фашистської ідеології, наприклад, етноцентризмом, антисемітизмом. Дана модель будувалася на притаманних у ті часи американській політичній культурі політичних орієнтаціях. Двомірною моделлю політичної людини Г. Айзенка стала продовженням теорії авторитарної особистості Т. Адорно. Дана тра-

диція продовжується в сучасних дослідженнях західної політичної психології, зокрема, вивчаються зв'язки політичних орієнтацій з особистісними цінностями в ліберальних, традиційних і посткомуністичних країнах [4], з мотивами [5], з потребами й цінностями в контексті лівої – правої ідеології [6].

Важлива роль у психологічному розумінні політичних орієнтацій належить Г. Ділігенському, який визначав їх як «уявлення людей про відповідні їхнім потребам цілі політичної діяльності та прийнятні для них засоби досягнення цих цілей» [7, с. 250]. Він визнає їх, з одного боку, продуктом соціально-політичних процесів, а з іншого – рушійною силою суспільно-політичної поведінки людей.

Розуміння політичних орієнтацій як уявлень розвиває В. Павлов, він позначає їх як ціннісно й мотиваційно детерміновану систему уявлень про цілі політичної діяльності та засоби досягнення цих цілей, визначальну спрямованість політичної поведінки [8]. За В. Павловим, політичні орієнтації, по-перше, визначають спектр політичних партій у демократичному суспільстві, по-друге, формують політичну культуру в суспільстві, яка орієнтує громадян на відповідальність за ухвалені органами влади політичні рішення і закріплює необхідні для цього форми політичної участі (референдуми, мітинги, свобода слова, контроль за своїми представниками в парламенті тощо).

Проте здається неправомірним зведення політичних орієнтацій лише до когнітивних утворень у психіці людини, як-от уявлення про політику, політичні знання та розуміння людиною цілей і засобів політичної діяльності. Вже в запропонованій Г. Алмондом моделі політичні орієнтації мають не тільки когнітивні й оціночні складники, але й афективні. За Г. Алмондом, функцію формування індивідуального ставлення до того чи іншого предмета політики виконують сукупність знань про політичну систему, почуттів щодо тих чи інших політичних феноменів і суджень про політичні об'єкти [9]. Г. Ділігенський теж вказує на не цілком усвідомлюваний характер політичної орієнтації і говорить, що вона являє собою соціально-психологічне утворення, в якому вербально виражені ідеї та цінності поєднуються з неусвідомленими мотивами [7, с. 251].

Отже, можна стверджувати, що політичні орієнтації – це складний психологічний феномен, до якого входять ті психічні утворення, які дозволяють особистості орієнтуватися у світі політики та визначати свої політичні позиції та вподобання.

Щоб охарактеризувати політичні орієнтації суб'єктів політики, різні автори пропонують свої підходи до опису їхньої структури. Г. Алмонд вважає, що для послідовного розкриття політичної орієнтації індивіда досить з'ясувати знання, емоції й оцінки щодо держави загалом, себе в цій політичній системі, політики на рівні вироблення та втілення в життя політичного курсу [9].

І. Воробйова пропонує аналізувати політичні орієнтації за такими видами:

- світоглядні орієнтації: інформованість про політичні процеси, явища і події, а також політична ідентифікація, політичні переконання;
- орієнтації щодо інститутів державного управління: оцінка органів влади й осіб, які виконують політичні функції;
- орієнтації щодо своєї власної діяльності: політична включеність і політична поведінка [3, с. 17].

В. Руженцева для емпіричного виміру політичних орієнтацій розробила систему показників, а саме:

- політичні цінності (судження про свободу, соціальну справедливість, демократію, індивідуалізм, роль держави, характер міжнаціональних відносин тощо);

– політичні ідентичності (отождошення людиною себе з якоюсь політичною позицією, з іншими суб'єктами політичних відносин; ставлення до різних суб'єктів політичного процесу тощо);

– політична компетентність (участь у дискусіях із політичних проблем, інформованість, цікавість до політичних подій, обізнаність щодо політичної діяльності тощо);

– схильності до окремих форм політичної активності (участі в діяльності політичних організацій, в електоральному процесі, в акціях протесту тощо);

– політична довіра (ставлення до політичних лідерів, ступінь підтримки інститутів влади тощо) [10, с. 9].

Вищезазначені підходи описують структуру політичних орієнтацій у змістовній, «горизонтальній» площині, розподіляють уявлення та ставлення людини за різними політичними сферами. Вважаємо, що такий підхід має бути доповнений «вертикальним», що описує психологічний механізм утворення та функціонування політичних орієнтацій з погляду їхньої складної психологічної структури. У такому ракурсі ми припускаємо, що політичні орієнтації включають поверхневий, середній і глибинний рівні [11].

Поверхневий рівень утворюється в результаті спільної дії зовнішніх соціально-політичних впливів і наступних рівнів у структурі політичних орієнтацій і має усвідомлений характер. Цей рівень відображає уявлення людини про сучасну політичну систему держави, політичних лідерів, політичні партії та їхні програми, проявляється в акті політичного вибору. Він є найбільш рухливим, найменш сталим, саме на ньому особистість декларує свою відданість певним політичним силам (партії, лідеру), артикулює свій вибір на виборах в органи влади.

Середній рівень більш стійкий, ніж попередній, меншою мірою прив'язаний до конкретних політичних персоналій і партій, і саме він визначає їх вибір. Він є центральним, ключовим у політичній орієнтації особистості. Цей рівень охоплює політичні цінності, знання, оцінки і переконання. Система цінностей індивіда створюється під час соціалізації і визначається історією, культурою, національними особливостями суспільства, політичною ситуацією тощо, вона є однією з основних складових частин процесу формування політичної свідомості та політичної поведінки людини. Знання являють собою засвоєну або самостійно вироблену суб'єктом політичну інформацію. Оцінки є результатом співвіднесення інформації з попереднім досвідом, збагаченого емоційним ставленням залежно від значущості інформації. Переконання – це впорядкована, стійка система поглядів, які формуються на основі знань, оцінок і особистісного досвіду людини. Взаємодія цих складників характеризує особистість як суб'єкта соціально-політичного процесу.

Глибинний рівень відображає мотиваційну сферу особистості та формує її загальне ставлення до суспільно-політичної дійсності. На цьому рівні представлені настанови, набуті в період первинної соціалізації, що є базовими для політичних орієнтацій і залежно від конкретних соціально-політичних обставин можуть стати основою різного політичного вибору. Ставлення до влади опосередковано всім комплексом індивідуально-психологічних рис особистості: людина розглядає політичний світ крізь призму своїх особистісних особливостей, мотивів, потреб і настанов. Ці глибинні компоненти політичних орієнтацій залежать від особистісної структури людини, включеної в політичні відносини, і визначають не стільки вибір позиції, скільки стиль поведінки.

Таке психологічне розуміння структури політичних орієнтацій дозволяє операціоналізувати їх вивчення. По-перше, ми пропонуємо психологічне визначення політичної орі-

ентації як системи взаємопов'язаних психологічних утворень різної детермінації і різного рівня усвідомленості, яка дозволяє людині здійснювати свій політичний вибір і політичну поведінку. По-друге, це відкриває нові можливості для емпіричних досліджень політичних орієнтацій, які можна вивчати цілісно або у вигляді окремих складників системи, від усвідомлюваних особистістю політичних виборів до неусвідомлюваних психічних процесів, що лежать в основі цього вибору.

З урахуванням складної психологічної природи політичних орієнтацій суб'єктів політики автором розроблений опитувальник для визначення їхніх психологічних особливостей. Методика дозволяє визначити:

– усвідомлюваний (поверхневий) рівень політичних орієнтацій – на основі питань про політичні вподобання, політичні вибори, ідентифікацію власних політичних поглядів тощо;

– частково усвідомлюваний (серединний) рівень політичних орієнтацій – на основі тверджень про емоційне ставлення і довіру до політичних суб'єктів, ранжування соціально-політичних цінностей. Зіставлення цих пунктів із відповідями на запитання про політичні вподобання та вибори дозволяє визначити рівень усвідомленості й узгодженості політичних орієнтацій;

– глибинний (мало- чи неусвідомлюваний) рівень – на основі визначення актуальних для особистості соціально-політичних проблем, що відповідають рівням потреб піраміди А. Маслоу.

Також за результатами опитування можна отримати нижчезазначені характеристики політичних орієнтацій:

– «горизонтальна» структура політичних орієнтацій – пізнавальний, афективний, поведінковий (ступінь політичної активності та схильність до протестної, радикальної поведінки) компоненти;

– мотиваційна структура політичних орієнтацій – політичні потреби, цінності, уявлення про цілі та засоби досягнення політичних цілей.

Для вивчення власне політичних вподобань респондентів, рівня їхньої усвідомленості й узгодженості в методиці пропонується декілька політико-психологічних «комплексів», які, з одного боку, відповідають типам ідейно-політичних течій, політичних ідеологій, які можуть бути актуальними для сучасних українців (лібералізм, консерватизм, соціалізм, авторитаризм, націоналізм), з іншого боку, мають психологічні складники, а саме цінності, відносини людини і влади, типи політичної свідомості і поведінки.

Без назв політико-психологічних «комплексів», що відповідають ідеологічним течіям і мають психологічні особливості, респондентам пропонується проранжувати цінності, позитивні та негативні характеристики, які їм відповідають. Такий методичний прийом дозволяє звернутися до особистих вподобань, емоційного ставлення, політичних образів та уявлень респондентів, обійти водночас проблему надання «соціально бажаних» відповідей або стереотипності сприймання тих чи інших ідеологій.

Запропонований системно-психологічний підхід дозволяє визначити психологічні характеристики, структуру, механізми політичних орієнтацій та запропонувати конкретний метод їх емпіричного вивчення. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в отриманні емпіричних результатів, їх узагальненні та визначенні психологічних особливостей політичних орієнтацій, характерних для сучасного українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Гавра Д., Соколов Н. Исследование политических ориентаций. Социс. 1999. № 1. С. 66–77.
2. Ваторопин А. Политические ориентации студенчества. Социс. 2000. № 6. С. 39–43.
3. Воробьева И. Противоречия и парадоксы политических ориентаций в структуре жизненного мира россиян. Социологические исследования. 2016. № 1. С. 17–26.
4. Piurko Y., Schwartz S., Davidov E. Basic personal values and the meaning of left-right political orientations in 20 countries. Political Psychology. 2011. Volume 32. Issue 4. P. 537–728.
5. Greenberg J., Jonas E. Psychological motives and political orientation – The left, the right, and the rigid: Comment on Jost et al. Psychological Bulletin. 2003. № 129. P. 376–382.
6. Thorisdottir H., Jost J., Liviatan I., Shrout P. Psychological needs and values underlying the left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. Public Opinion Quarterly. 2007. № 71. P. 175–203.
7. Дилигенский Г. Социально-политическая психология. М.: Новая школа, 1996. 352 с.
8. Павлов В. Психологическая структура политических ориентаций. URL: <http://www.dslib.net/psixologia-politiki/psihologicheskaja-struktura-politicheskikh-orientacij.html>.
9. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. Полис. 1992. № 4. С. 45–77.
10. Руженцева В. Політичні орієнтації пострадянського студентства: динаміка та факторна обумовленість: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Харків, 2007. 22 с.
11. Пирог Г. Системний аналіз політичних орієнтацій особистості. Особистісне зростання: теорія і практика: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка. 2016. С. 65–69.

POLITICAL ORIENTATIONS: SYSTEMIC-PSYCHOLOGICAL APPROACH**Hanna Pyroh**

*Ivan Franko State University of Zhytomyr,
Socio-Psychological Faculty, Department of Theoretical and Practical Psychology
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

On the basis of the analysis of theories of political orientations considered the features of the psychological approach, defined the concept and structure of political orientations as a systemic-psychological formation. The approach to empirical research of psychological peculiarities of political orientations is proposed.

Key words: political orientation, systemic-psychological approach, political psychology, structure of political orientation, political values, political choice, political behavior.